Journal of Applied Researches in Geographical Sciences
Print ISSN: 2228-7736 Online ISSN: 2588-5138
https://jgs.khu.ac.ir/

Futures Studies of Shia Political Islam Trends in Iran's Political Geography

Salman Kazemian Souraki [1] | **Fereshteh Nasrollahi**[2] ✉ | **Amin Deilami Moazzi**[3]

1. Ph.D. Student of Political Science, Faculty of Law and Political Science, Chalous Branch, Islamic Azad University, Chalous, Iran. **E-mail:** kazemian9307@chmail.ir
2. Corresponding author, Assistant Professor of Political Science, Faculty of Law and Political Science, Chalous Branch, Islamic Azad University, Chalous, Iran. **E-mail:** fereshteh5470@chmail.ir
3. Assistant Professor of Political Science, Faculty of Law and Political Science, Chalous Branch, Islamic Azad University, Chalous, Iran. **E-mail:** amindeilami54@gmail.com

Article Info

Article type:
Research Article

Article history:
Received
2024/08/27
Received in revised
2024/10/13
Accepted
2024/11/12
Published
2024/11/13
Published online
2025/12/22

Keywords:
Futures Studies,
Political Islam,
Shia Political Islam,
Islamic Revolution of Iran,
Middle East.

ABSTRACT

Shia political Islam, centered in Iran, represents a complex and evolving phenomenon that has experienced significant transformations over recent decades. Understanding the future trajectories of this ideological and political movement is crucial for policymakers, scholars, and the broader public. This study adopts a futures studies approach to explore the emerging trends of Shia political Islam within Iran's political geography. This foresight-based methodology enables analysis that goes beyond present conditions to outline a range of possible future scenarios for Iranian politics and society. Employing a descriptive-analytical framework, the research draws on library and documentary sources, incorporating both qualitative and quantitative analysis of historical data, expert interviews, and content analysis of media and religious texts. The findings suggest that Shia political Islam in Iran i2s currently undergoing a phase of transformation, shaped by factors such as demographic shifts, socio-economic developments, and changing geopolitical dynamics. Based on this analysis, four potential future scenarios are proposed: the Continuity Scenario, the Reform Scenario, the Radicalism Scenario, and the Secularism Scenario. In response to regional and international challenges, the Islamic Republic of Iran appears to favor a hybrid path combining elements of the Continuity and Reform Scenarios. This strategy aims to reinforce religious democracy (republicanism), safeguard national independence, uphold an indigenous Islamic identity, and enhance Iran's strategic and ideological influence in the Middle East.

Cite this article Kazemian Souraki, Salman., Nasrollahi, Fereshteh., & Deilami Moazzi, Amin. (2025). Futures Studies of Shia Political Islam Trends in Iran's Political Geography. *Applied Researches in Geographical Sciences*, 25 (79), 316-329. DOI: http://dx.doi.org/10.61882/jgs.25.79.22

© The Author(s). Publisher: Kharazmi University
DOI: http://dx.doi.org/10.61882/jgs.25.79.22

[Downloaded from ndea10.khu.ac.ir on 2026-11-07]
[DOI: 10.61882/jgs.25.79.22]

Journal of Applied Researches in Geographical Sciences
Print ISSN: 2228-7736 Online ISSN: 2588-5138
https://jgs.khu.ac.ir/

Extended Abstract

Introduction

Political Islam refers to movements and intellectual-political currents within the Islamic world that seek to establish Islamic governance grounded in the principles and framework of Sharia law. In many Islamic societies, political Islam has emerged as a response to the pervasive influence of modernity, aiming to preserve religious values, community structures, and cultural identities. A central objective of this phenomenon is the defense of religious identity against the forces of secularism and Westernization. As such, political Islam has significantly shaped cultural, political, economic, and even security dynamics across various regions, particularly in the Middle East and Africa—areas where the absence of a unified Islamic ideological framework has been increasingly apparent in recent decades. Following the collapse of the communist bloc, political Islam gained new momentum. This shift catalyzed some of the most notable transformations in recent history, including the wave of upheavals across West Asia and North Africa, collectively known as the Arab Spring, Islamic Awakening, Human Awakening, or Arab Winter—terms that reflect differing perspectives on these events. Among the various manifestations of political Islam, Shiite Political Islam in Iran stands out as one of the most influential. Over the past century, and particularly since the Islamic Revolution of 1979, it has played a pivotal role in shaping Iran's political, social, and cultural trajectory. From the Constitutional Movement in the early 20th century to the present day, this intellectual and political current has engaged in an ongoing dialogue—and at times, confrontation—with the structures of political power and the broader social fabric of the country. In today's context, Iran faces numerous internal and external challenges, including regional rivalries, economic pressures, social transformation, and evolving identity discourses. These circumstances underscore the urgency of understanding the future of Shiite political Islam. Subsequently, using established foresight methodologies, the research constructs several scenarios concerning the future development of Shiite political Islam in Iran. These scenarios take into account a range of internal and external variables, including political, economic, social, and cultural transformations within Iran and the broader region. Finally, the implications of each scenario will be analyzed in terms of their impact on Iran's future, regional stability, and the evolving international order.

Material and Methods

The methodology of this research is descriptive-analytical, utilizing library and documentary sources, including qualitative and quantitative analysis of historical data, interviews with experts, and content analysis of media and religious texts.

Conclusion:

Given the complexity and multifaceted nature of Shia political Islam in the geography of Iran, providing a definitive and comprehensive conclusion is very challenging. However, based on the research findings and considering the continuity and reform scenarios, which

[Downloaded from ndea10.khu.ac.ir on 2026-11-07]

[DOI: 10.61882/jgs.25.79.22]

Journal of Applied Researches in Geographical Sciences
Print ISSN: 2228-7736 Online ISSN: 2588-5138
https://jgs.khu.ac.ir/

are among the most likely scenarios for the future horizon of Shia political Islam in the geography of Iran, some conclusions can be drawn:

- Continuity of Political Islam's Influence: Despite various challenges and transformations, political Islam will remain one of the main forces shaping Iran's politics and society. This is due to the deep roots of this ideology in Iran's history and culture, as well as its widespread support among a significant portion of the society.
- Importance of Efficiency: The success or failure of political Islam in the future will significantly depend on the system's efficiency in solving economic, social, and political problems. Improving living standards, creating equal opportunities, and combating corruption are among the factors that can contribute to the system's legitimacy.
- Attention to Regional and Global Developments: Regional and global developments will impact the future of political Islam in Iran. The competition among major powers, developments in neighboring countries, and the emergence of new political and social groups are among the factors that can influence this trend.
- Necessity of Reforms: Structural and political reforms are essential to ensure the system's survival. These reforms should be carried out while preserving the system's core principles and responding to the needs of the younger generation and societal changes. The new generation, with different perspectives and demands, will play a crucial role in shaping the future of political Islam. The interaction between the old and new generations and how political Islam adapts to the needs of the younger generation will be key factors in determining the future.
- Importance of Discourse Building: One of the most significant challenges facing political Islam is maintaining and strengthening its discourse against internal and external challenges. Creating an attractive and responsive discourse to society's needs can help strengthen the system's legitimacy. This discourse includes explaining and promoting concepts such as justice, equality, and human rights from the Shia Islamic perspective. In this regard, media through television programs, articles, and social networks, andeducation by incorporating Islamic concepts and values into school and university curricula, can strengthen this discourse.
- Role of Religious Institutions: Religious institutions will continue to play an important role in shaping public opinion and supporting the system. Strengthening these institutions and increasing their participation in major decision-making processes can help enhance the system's legitimacy.
- Importance of Interaction with Other Currents: Interaction with other political and social currents and creating a space for dialogue and exchange of views can help reduce tensions and increase nationnal cohesion. Creating a space for dialogue and interaction with other social and political groups can significantly assist this current.

[Downloaded from ndea10.khu.ac.ir on 2026-11-07]

[DOI: 10.61882/jgs.25.79.22]

تحقیقات کاربردی علوم جغرافیایی
شاپا چاپی: ۲۲۲۸-۷۷۳۶ شاپا الکترونیکی: ۲۵۸۸-۵۱۳۸
https://jgs.khu.ac.ir/

آینده‌پژوهی روندهای اسلام سیاسی شیعی در جغرافیای سیاسی ایران

سلمان کاظمیان سورکی [۱]، فرشته نصراللهی [۲]✉، امین دیلمی معزی [۳]

۱. دانشجوی دکتری علوم سیاسی، دانشکده حقوق و علوم سیاسی واحد چالوس، دانشگاه آزاد اسلامی چالوس، ایران. رایانامه: kazemian9307@chmail.ir

۲. نویسنده مسئول، استادیار علوم سیاسی، دانشکده حقوق و علوم سیاسی واحد چالوس، دانشگاه آزاد اسلامی چالوس، ایران. رایانامه: fereshteh5470@chmail.ir

۳. استادیار علوم سیاسی، دانشکده حقوق و علوم سیاسی واحد چالوس، دانشگاه آزاد اسلامی چالوس، ایران. رایانامه: amindeilami54@gmail.com

اطلاعات مقاله

نوع مقاله:
مقاله پژوهشی

تاریخ دریافت:
۱۴۰۳/۰۶/۰۶

تاریخ بازنگری:
۱۴۰۳/۰۷/۲۲

تاریخ پذیرش:
۱۴۰۳/۰۸/۲۲

تاریخ انتشار:
۱۴۰۳/۰۸/۲۳

تاریخ انتشار آنلاین:
۱۴۰۴/۱۰/۰۱

کلیدواژه‌ها:
آینده‌پژوهی،
اسلام سیاسی،
اسلام سیاسی شیعی،
انقلاب اسلامی ایران،
خاورمیانه.

چکیده

اسلام سیاسی شیعی با محوریت ایران، پدیده‌ای پیچیده و پویا است که در دهه‌های اخیر شاهد تحولات و دگرگونی‌های متعددی بوده است. درک روندهای آینده این جریان فکری و سیاسی، برای تحلیلگران، سیاستمداران و عموم مردم از اهمیت بالایی برخوردار است. در این مقاله، از رویکرد آینده‌پژوهانه برای بررسی روندهای اسلام سیاسی شیعی در جغرافیای سیاسی ایران بهره‌برداری شده است. این رویکرد آینده‌پژوهانه امکان می‌دهد تا فراتر از وضعیت فعلی نگاه کنیم و سناریوهای مختلفی را برای آینده‌ی سیاست و اجتماع در ایران ترسیم نماییم. روش‌شناسی این پژوهش توصیفی - تحلیلی همراه با استفاده از منابع کتابخانه‌ای و اسنادی شامل تحلیل کیفی و کمی داده‌های تاریخی، مصاحبه با کارشناسان و تحلیل محتوای رسانه‌ها و متون مذهبی است. نتایج پژوهش نشان می‌دهد که اسلام سیاسی شیعی در جغرافیای ایران در حال گذار از یک دوره تحول است و عوامل متعددی در این تحول نقش دارند، از جمله: تغییرات جمعیتی، تحولات اجتماعی، اقتصادی و تحولات ژئوپلیتیکی؛ که تعدادی از سناریوهای احتمالی برای آینده اسلام سیاسی شیعی در جغرافیای سیاسی ایران در آن ارائه می‌شود. این سناریوها عبارت است از: سناریوی تداوم، سناریوی اصلاحات، سناریوی رادیکالیسم، سناریوی سکولاریسم. با توجه به سناریوهای بیان شده، تحلیل روندها و رویدادها احتمالی در سناریو و اتفاقات سیاسی و امنیتی با نگاه چالش‌ها و فرصت‌ها در منطقه خاورمیانه، جمهوری اسلامی ایران با توجه به سناریوی تداوم به همراه سناریو اصلاحات، ضمن پایبندی به ارزش‌ها و نگاه ایدئولوژیک به دنبال تقویت جمهوریت (مردم‌سالاری دینی) با تأکید بر حفظ استقلال و هویت بومی اسلامی در منطقه و حضور پررنگ‌تر در منطقه خاورمیانه خواهد بود.

استناد: کاظمیان سورکی، سلمان؛ نصراللهی، فرشته؛ و دیلمی معزی، امین (۱۴۰۴). آینده‌پژوهی روندهای اسلام سیاسی شیعی در جغرافیای سیاسی ایران. تحقیقات کاربردی علوم جغرافیایی، ۲۵ (۷۹)، ۳۲۹-۳۱۶.
http://dx.doi.org/10.61882/jgs.25.79.22

ناشر: دانشگاه خوارزمی تهران.

© نویسندگان.

[Downloaded from ndea10.khu.ac.ir on 2026-11-07]

[DOI: 10.61882/jgs.25.79.22]

مقدمه

اسلام سیاسی مفهومی برای توصیف جنبش‌ها و جریان‌های فکری و سیاسی در جهان اسلام است که دغدغه ایجاد حکومت اسلامی داشته و گزاره‌ها، مبانی و اصول بنیادین خود را در چهارچوب شریعت اسلامی صورت‌بندی می‌کند (خراسانی ۷:۱۳۸۹). اسلام سیاسی در کشورهای اسلامی، واکنشی در برابر نفوذ مدرنیته در جامعه است تا بتواند ارزش‌ها، جوامع و هویت‌های دینی را حفظ کند. از اهداف اصلی آن می‌توان به حمایت از هویت دینی در برابر مدرنیته و سکولاریسم اشاره نمود (سیمبر:۱۳۸۹، ۴۹). به این ترتیب می‌توان بیان کرد که اسلام سیاسی با این نگاه و نگرشی که دنبال می‌کند، با توجه به بحران‌های سیاسی جوامع در کشورهای خاورمیانه و حتی آفریقایی که فقدان یک ایدئولوژی ناب اسلامی در دهه‌های اخیر در آن‌ها مشهود بوده، تأثیرات خود را بر روندهای فرهنگی، سیاسی، اقتصادی و حتی امنیتی کشورها گذاشته است؛ همچنین پس از تحولات مرتبط با فروپاشی بلوک کمونیسم که به اسلام سیاسی فرصت رشد داد، مهم‌ترین تحولات، تحولات ناگهانی و پیچیده چند سال اخیر در غرب آسیا و شمال آفریقا بود که با عناوین و اسامی مختلفی، از بهار عربی و بیداری اسلامی تا بیداری انسانی و زمستان عربی، مورد خطاب قرار گرفت (اسپوزیتو،۱۳۹۶ص.۳۳۱).

اسلام سیاسی شیعی در جغرافیای سیاسی ایران، به‌عنوان یکی از بارزترین نمونه‌های این پدیده، طی دهه‌های اخیر نقشی محوری در تحولات سیاسی، اجتماعی و فرهنگی این کشور ایفا کرده است. با توجه به این تحولات در پهنه‌ی پرتلاطم تاریخ معاصر ایران، اسلام سیاسی شیعی از نهضت مشروطه تا انقلاب اسلامی، نقشی محوری ایفا کرده است. تفکر اسلام سیاسی بعد از انقلاب اسلامی ایران در سال ۱۳۵۷ شمسی (۱۹۷۹ میلادی) ظهور و بروز بیشتری پیدا کرده است این جریان فکری همواره در تقابل و تعامل با قدرت سیاسی و ساختارهای اجتماعی بوده و تحولات عمیقی را رقم زده است. امروزه، در شرایطی که ایران با چالش‌های متعددی از جمله تحولات منطقه‌ای، دگرگونی‌های اجتماعی و اقتصادی و پرسش‌های فکری و هویتی روبروست، تأمل در آینده‌ی اسلام سیاسی شیعی از اهمیتی حیاتی ویژه‌ای برخوردار است. این تأثیرات با توجه به تحولات اخیر به واسطه ظهور گروه‌های اسلام‌گرا و گرایشات مختلف اسلام سیاسی در کشورهایی نظیر ایران (اسلام سیاسی شیعی) بسیار مشهود و قابل لمس است، در چشم‌انداز پیچیده و پویای خاورمیانه، اسلام سیاسی شیعی در جغرافیای ایران به‌عنوان یک نیروی قدرتمند و تأثیرگذار خودنمایی می‌کند. درک عمیق از ماهیت، اندیشه‌ها و روندهای این جریان فکری، نه تنها برای تحلیل تحولات سیاسی ایران، بلکه برای درک ژرف‌تر از دینامیک‌های منطقه‌ای و فرامنطقه‌ای ضروری است.

سؤال اصلی پژوهش این است: رویکرد آینده‌پژوهانه به روندهای اسلام سیاسی شیعی در جغرافیای سیاسی ایران چگونه ترسیم می‌شود؟

ما در این پژوهش با اتخاذ رویکردی آینده‌پژوهانه، به بررسی روندهای اسلام سیاسی شیعی در جغرافیای سیاسی ایران می‌پردازیم. هدف از این رویکرد، نگرشی فراتر از تحلیل‌های صرفاً توصیفی، تحلیلی و تاریخی ارائه کرده و به ترسیم سناریوهای محتمل در آینده این جریان فکری بپردازد. در این راستا، ابتدا به مبانی نظری آینده‌پژوهی و ضرورت اتخاذ این رویکرد در مطالعه اسلام سیاسی شیعی در جغرافیای ایران پرداخته می‌شود. سپس، به بررسی ابعاد مختلف این جریان فکری، از جمله مبانی ایدئولوژیک، بازیگران کلیدی، روندها و مهم‌ترین چالش‌ها و فرصت‌های پیش رو می‌پردازد. در ادامه، با استفاده از روش‌های مختلف آینده‌پژوهی، سناریوهای محتمل در مورد تحولات آتی اسلام سیاسی شیعی در جغرافیای ایران ترسیم می‌شود. این سناریوها با در نظر گرفتن عوامل داخلی و خارجی متعددی، از جمله تحولات سیاسی، اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی در ایران و منطقه، تدوین خواهند شد. در نهایت، به پیامدها و مضامین هر یک از سناریوهای ترسیم شده پرداخته می‌شود و تأثیر آن‌ها بر آینده ایران، منطقه و نظم بین‌الملل موردبحث قرار می‌گیرد.

روش تحقیق

روش‌شناسی این پژوهش توصیفی - تحلیلی همراه با استفاده از منابع کتابخانه‌ای و اسنادی شامل تحلیل کیفی و کمی داده‌های تاریخی، مصاحبه با کارشناسان و تحلیل محتوای رسانه‌ها و متون مذهبی است.

[Downloaded from ndea10.khu.ac.ir on 2026-11-07]

[DOI: 10.61882/jgs.25.79.22]

چارچوب مفهومی و پیشینه پژوهش

محمدعلی بصیری و همکارانش در مقاله‌ای با عنوان «اسلام سیاسی و انقلاب اسلامی ایران» به این نتیجه رسیده‌اند: اسلام به‌عنوان یک ایدئولوژی سیاسی برای اولین بار با پیروزی انقلاب اسلامی تحقق یافت؛ اما آنچه در این میان کمتر موردتوجه قرار گرفته تبیین چرائی و چگونگی شکل‌گیری و رشد اندیشه اسلام سیاسی و تأثیر آن بر انقلاب اسلامی است.

این تحقیق با هدف تبیین چرایی، چگونگی شکل‌گیری و رشد اندیشه اسلام سیاسی و نحوه تأثیر آن بر انقلاب اسلامی به دنبال آن است که سیاست‌ها و اقدامات ضد مذهبی رژیم پهلوی به‌ویژه در فاصله سال‌های ۵۷-۱۳۴۲ باعث شکل‌گیری و رشد اندیشه سیاسی شد و در نهایت منجر به طرح اندیشه برقراری حکومت اسلامی از سوی امام خمینی (ره) گردیده و پس از پیروزی انقلاب اسلامی نیز تمامی نهادها و ساختارهای حکومت نیز بر مبنای اندیشه اسلام سیاسی بنیان نهاده شد را تبیین نماید.

یوسف خان محمدی و همکارانش در مقاله‌ای با عنوان «آینده اسلام سیاسی شیعی در ایران» به این نتیجه رسیده‌اند: پدیده‌ای که از آن با عنوان اسلام سیاسی یاد می‌شود، از مهم‌ترین پدیده‌های مؤثر بر سیاست، امنیت و فرهنگ در دنیای معاصر است. هر سرنوشتی که اسلام سیاسی با آن روبه‌رو گردد، بر عرصه سیاست، حکومت، فرهنگ و امنیت کشورهای اسلامی و همچنین بین‌الملل تأثیر خواهد گذاشت. این تأثیر بر ایران، به‌عنوان مشهودترین نمونه اسلام سیاسی شیعی مستقر در قدرت، تعیین‌کننده‌تر است. رویدادها، روندها و پیشران‌های متعددی بر تحولات اسلام سیاسی اثرگذار است. استفاده از روش‌های آینده‌پژوهی به شناخت روندها و پیشران‌های اسلام سیاسی کمک می‌کند.

آن‌ها در این مقاله با هدف ترسیم دورنمایی از آینده‌های احتمالی اسلام سیاسی (شیعی – ولایی) در ایران بیان می‌کنند که پنج پیشران «توسعه نفوذ ایران در منطقه غرب آسیا»، «رشد و توسعه اسلام سیاسی در جهان اسلام»، «کارآمدی نظام»، «مسئله فلسطین و اسرائیل» و «قدرت جبهه مقاومت در منطقه و پیروزی متحدان ایران» از بالاترین اجماع و اهمیت در بین صاحب‌نظران برخوردارند و آینده اسلام سیاسی شیعی در ایران را رقم می‌زنند. با تحلیل رویدادها، روندها و پیشران‌ها به نظر می‌رسد در آینده، بُعد جمهوریت در ایران، به‌تدریج پررنگ‌تر و حضور منطقه‌ای آن‌ها نیز تقویت خواهد شد.

محمدعلی توانا در مقاله‌ای با عنوان «تحلیل انتقادی ایده شکست اسلام سیاسی الیویه روآ»: بر اساس دیدگاه‌های بدبینانه و خوش‌بینانه اسلام‌پژوهان غربی به این نتیجه رسیده است که «اولیویه روآ» اسلام‌شناس فرانسوی، نظریه‌ای درباره اسلام سیاسی مطرح نموده که به شکست اسلام سیاسی معروف است. به اعتقاد او، اسلام سیاسی نه تنها زاده مدرنیسم است، بلکه هیچ راهی جز پذیرش منطق آن ندارد. روآ استدلال می‌کند که تنها یک گونه مدرنیسم وجود دارد و آن هم مدرنیسم غرب است؛ از این رو، سازگاری اسلام سیاسی نمی‌تواند مدرنیته اسلامی و به‌تبع نظام سیاسی - اجتماعی مدرن بنا نماید. پژوهش او؛ شکست اسلام سیاسی روآ را با بهره‌گیری از روش تحلیلی نقد درون گفتمانی واکاوی می‌کند؛ بدین معنا که این نظریه را با چارچوب‌های زبانی گفتمان‌های غربی - یعنی فضای گفتمانی بیرون از زبان سیاسی- اجتماعی اسلام- موردسنجش قرار می‌دهد. این تحقیق مدلل می‌سازد که نظریه شکست اسلام سیاسی روآ، ظرفیت‌های پنهان گفتمان اسلام سیاسی برای هویت‌سازی و بنای نظام سیاسی اجتماعی خاص خود - یعنی مردم‌سالاری دینی - و همچنین امکان سازگاری آن با مدرنیسم را نادیده گرفته است؛ نهایتاً می‌توان چنین بیان کرد: در مواجهه میان اسلام‌گرایی و مدرنیسم ضرورتاً اسلام‌گرایی مغلوب منطق مدرن غربی نخواهد شد، بلکه به دلیل غنای مفهومی اسلام - وجود مفاهیمی همچون، تعقل، مدارا، شورا، اجتماع مصلحت ... در آموزه‌های اسلامی - از لحاظ نظری امکان پی‌ریزی منطقی دموکراتیک متمایز از دموکراسی‌های غربی وجود دارد؛ راهی که مردم ایران بیش از سه دهه آن را در عمل پیموده‌اند.

آینده‌پژوهی

آینده‌پژوهی یک حوزه میان‌رشته‌ای است که روندها را با روش‌های غیرمستقیم و حرفه‌ای جمع‌آوری و تجزیه‌وتحلیل می‌کند تا آینده احتمالی را بسازد. این بخش شامل تجزیه‌وتحلیل منابع، الگوها و علل تغییر و ثبات در تلاش برای توسعه آینده‌نگری است.

[Downloaded from ndea10.khu.ac.ir on 2026-11-07]

[DOI: 10.61882/jgs.25.79.22]

اسلام سیاسی

جان اسپوزیتو مفهوم اسلام سیاسی را در عام‌ترین شکل آن، یعنی «احیا یا تجدید حیات مذهبی در زندگی خصوصی و عمومی» تعریف می‌کند (اسپوزیتو،۱۳۸۲). مسلمانان عمدتاً بر این باورند که ذات اسلام، سیاسی است و به لحاظ سنتی در اسلام، دین و سیاست از هم جدا نیستند (مک لین،۱۳۸۱،ص.۴۱۷). تولد اسلام با سیاست و حکومت بوده است و اسلام سیاسی موضوعیتی ندارد، اما چون در دنیای غرب، سیاست و دیانت را از هم جدا کرده‌اند اسلام فعال کنونی را که به سیاست و حکومت توجه دارد، اسلام سیاسی می‌نامند. در واقع اسلام سیاسی، اصطلاحی عام است که به همه نوع گرایش مرتبط با سیاست در جوامع اسلامی، فراگیری دارد. برخلاف بنیادگرایان اسلام‌گرایان سیاسی، عمدتاً جنبه‌های سکولار و فرهنگی غرب را نفی و از دستاوردهای علمی و فنی استقبال می‌کنند (حسینی زاده،۱۳۹۵،ص۱۷-۱۸). به عبارتی اسلام سیاسی در پاسخ به مشکلات پیش روی مسلمانان، علاوه بر رجوع به «خود مسلمان» از دیگری «غیرمسلمان» نیز بهره می‌برد (نصر،۱۳۷۴،ص ۱۷۹-۱۸۰).

خاورمیانه

اگرچه خاورمیانه اصطلاحی مبهم است و از بدو پیدایش آن تاکنون به محدوده جغرافیایی مشخصی اطلاق نشده است تا مورد تأکید همگان باشد، اما هدف از کاربرد این اصطلاح اشاره به منطقه‌ای اسلامی است که مرکب از کشورهای ایران، ترکیه، عراق، اردن هاشمی، سوریه، لبنان، فلسطین، مصر، امارات متحده عربی، بحرین، عربستان صعودی، قطر، کویت، عمان و یمن می‌باشد. که از میان این کشورها، به‌طور موردی به اسلام سیاسی شیعی در ایران پرداخته شده است.

اسلام سیاسی شیعی

اسلام سیاسی شیعی، پی‌ریزی حکومت و اجرای شریعت را اولویت می‌داند، اما آنچه مهم است، تفسیر خاص از محتوای حکومت است که در چارچوب نظریه‌ی امامت تحقق می‌یابد. در حکومت شیعی، اصول سیاسی، اقتصادی، دفاعی و ساختار آن نه برخاسته از اندیشه‌ی بشر بلکه ملهم از اصول الهی است.

امام خمینی (ره) این نوع حکومت را الگویی می‌دانند که نه با نظام‌های استبدادی، نه مطلقه و نه مشروطه، به معنای متعارف آن‌ها قابل تطبیق نیست. بلکه ضمن دربرداشتن محاسن، از نواقص آن‌ها بری است؛ زیرا بر اساس آن، حکومت‌کنندگان در اجرا و اداره جامعه، مقید به یک مجموعه شروط هستند که در قرآن و سنت، معین شده است (حاجی یوسفی و سلطانی نژاد، ۱۳۸۶: ۲۶۱).

موضوع ولایت‌فقیه و حکومت دینی، مسئله مورد اتفاق تمامی فقهای شیعه در طول تاریخ می‌باشد و در طول تاریخ تشیع هیچ فقیهی یافت نمی‌شود که بگوید فقیه هیچ ولایتی ندارد. آنچه تا حدودی مورد اختلاف فقهاست، مراتب و درجات این ولایت است (مصباح یزدی، ۱۳۸۰ ، ج،۱ ص ۵۹). یکی از مشخصه‌های اصلی قرائت امام خمینی(ره) از اسلام را می‌توان در سیاسی بودن نظر امام خمینی(ره) دانست چرا که ایشان به‌عنوان مهم‌ترین نظریه‌پرداز اسلام سیاسی شیعی، در مورد قرائتش از اسلام و سیاست می‌فرماید: «اسلام تمامش سیاست است ... سیاست مدرن از اسلام سرچشمه می‌گیرد» (صحیفه امام، ج ۱، ص ۲۷۰). از منظری دیگر «اسلام یک نظام اجتماعی و حکومتی محسوب می‌گردد». اسلام در مورد «نحوه هدایت جامعه» به سیاست نظر دارد و هدایت جامعه در مسیر تحقق عدالت، هدف اصلی دین است. بنابراین، دین و سیاست صحیح، هم هدف هستند و هم عین یکدیگرند (فوزی، ۱۳۸۸: ۷۱).

انقلاب اسلامی ایران

انقلاب اسلامی ایرآن‌که در سال ۱۹۷۹ رخ داد، رویدادی عظیم در تاریخ معاصر بود که پیامدهای عمیقی برای ایران، منطقه و جهان داشت. این انقلاب که به رهبری امام خمینی (ره) به وقوع پیوست، بر پایه ایدئولوژی اسلام سیاسی شیعی بنا گردید. پیروزی انقلاب اسلامی ایران نظریه‌های انقلاب را دگرگون ساخت و موجی از نظریه‌های جدید پیرامون پدیده انقلاب‌ها، به

[Downloaded from ndea10.khu.ac.ir on 2026-11-07]

[DOI: 10.61882/jgs.25.79.22]

ادبیات سیاسی جهان وارد کرد. محور اصلی این حرکت و انقلاب، عنصری به نام مذهب است که پشتوانه آن، نهاد فکری و تاریخی شیعه است. امام خمینی، در اوج ناباوری تحلیلگران بین‌المللی، با عقاید مذهبی ـ که غرب آن‌ها را کهنه و قرون‌وسطایی می‌دانست ـ جهان را تکان داد (حاجتی، ۱۳۸۱، ص۲۸).

انقلاب اسلامی ایران ضمن طرح اسلام به‌عنوان نیرویی جدید در جهان مدرن، نظریه پایان دوره دین را به چالش کشید و ثابت کرد که نه‌تنها دوره دین و باورهای مذهبی ده‌پایان نرسیده است، بلکه مذهب می‌تواند به‌مثابه نیروی تحول‌زا در جوامع، ایفای نقش کند. «اوج‌گیری خیزش مذهب و انقلاب، سراسر جهان را درنوردید و دنیای غرب به دلیل انقلاب ایران، بار دیگر اسلام را کشف کرد» (همان، ص۳۲).

اسلام سیاسی شیعی مفهومی پیچیده و چندوجهی است که تعاریف مختلفی از آن ارائه شده است. به‌طورکلی، این مفهوم به استفاده از آموزه‌ها و مفاهیم اسلامی برای رسیدن به اهداف سیاسی اطلاق می‌شود. در مورد انقلاب اسلامی ایران، اسلام سیاسی شیعی نقشی محوری در بسیج مردم، مشروعیت‌بخشی به انقلاب و شکل‌دهی به نظام جمهوری اسلامی ایران ایفا کرد.

مبانی نظری آینده‌پژوهی در اسلام سیاسی شیعی

آینده‌پژوهی در اسلام سیاسی شیعی، با توجه به ماهیت دین‌محور و ایدئولوژیک این جریان، از پیچیدگی‌های خاصی برخوردار است. در این حوزه، مبانی نظری متنوعی با تأکید بر منابع اسلامی و شیعی، اندیشه‌های سیاسی اسلام و همچنین رویکردهای آینده‌پژوهی مدرن به کار گرفته می‌شود.

مهم‌ترین مبانی نظری کلیدی آینده‌پژوهی اسلام سیاسی شیعه عبارت است از:

مهدویت و انتظار: اعتقاد به ظهور امام زمان (عج) و نقش آن در تحولات آخرالزمان، یکی از مهم‌ترین مبانی نظری است. آینده‌پژوهی در این جریان، با نگاه به روایات و آموزه‌های مهدوی، سعی در تفسیر و تبیین وقایع جاری و پیش‌بینی آینده دارد.

ولایت‌فقیه: نظریه ولایت‌فقیه و نقش رهبری در هدایت جامعه، از دیگر مبانی مهم است. آینده‌پژوهی در این چارچوب، با توجه به دیدگاه‌های رهبری و نهادهای دینی، سعی در ترسیم چشم‌انداز آینده نظام و جامعه دارد.

تفسیر سیاسی قرآن و روایات: تفسیر سیاسی آیات و روایات، به منظور استخراج آموزه‌های سیاسی و اجتماعی، نقش کلیدی دارد. آینده‌پژوهان در این حوزه، با تفسیر متون دینی، به دنبال استخراج راهبردها و سیاست‌های مناسب برای آینده هستند.

اندیشه‌های سیاسی اسلام: اندیشه‌های سیاسی اسلام، از جمله عدالت، آزادی، برابری و حکومت اسلامی، مبانی نظری مهمی را فراهم می‌کنند. آینده‌پژوهی در این چارچوب، با توجه به این اندیشه‌ها، سعی در ترسیم جامعه‌ای آرمانی و اسلامی دارد.

روش‌های آینده‌پژوهی مدرن: در کنار مبانی نظری اسلامی، روش‌های مدرن آینده‌پژوهی مانند تحلیل روندها، سناریونویسی و... نیز مورداستفاده قرار می‌گیرد.

روندهای اسلام سیاسی شیعی در جغرافیای سیاسی ایران

درک روندهای اسلام سیاسی شیعی در جغرافیای ایران امری پیچیده و ظریف است، چرا که این موضوع تحت‌الشعاع عوامل متعددی از جمله تحولات داخلی ایران، شرایط منطقه‌ای و بین‌المللی و همچنین تفسیرهای گوناگون از اسلام سیاسی قرار دارد، روندهای اسلام سیاسی شیعی در ایران از زمان تشکیل نظام جمهوری اسلامی در سال ۱۳۵۷ تا به امروز، تأثیر قابل‌توجهی بر سیاست‌ها و روند توسعه سیاسی و اجتماعی این کشور داشته‌اند. این روندها به‌عنوان نتیجه‌ای از تعامل بین عناصر دینی و سیاسی در قالب دولت اسلامی و نهادهای دینی به وجود آمده‌اند. در ادامه به برخی از اصلی‌ترین روندهای اسلام سیاسی شیعی در جغرافیای ایران پرداخته خواهد شد:

نهضت اسلامی و انقلاب اسلامی: نهضت‌های معاصر به کمک عاملی وارد نظام جهانی شدند که سال‌های متوالی با آن خداحافظی شده بود. این عامل مهم دین بود. از یکسو ملت‌ها پس از گذر از دوران سراسر مادیت مدرنیته، نیاز شدیدی به

[Downloaded from ndea10.khu.ac.ir on 2026-11-07]

[DOI: 10.61882/jgs.25.79.22]

آن عامل احساس می‌کردند و از سوی دیگر نظم موجود در جهان به‌شدت از رویارویی با آن هراس داشت. دین تا بدانجا جاذبه دارد که می‌تواند نقش بسیاری از پدیده‌ها و سازمان‌های سیاسی را به‌تنهایی ایفا کند. همچنین توان تجهیز و بسیجی که در دین وجود دارد در کمتر نهاد سیاسی و اجتماعی دیده شده است. این مسئله‌ای است که فهم آن برای قدرت‌های بزرگ مشکل بوده است (پاشاپور، ۱۳۸۲: ۱۵۵). نهضت اسلامی از دهه ۴۰ با هدف تحقق اصول اسلامی و عدالت اجتماعی در ایران شکل گرفت. این نهضت در نهایت منجر به براندازی رژیم پهلوی و برپایی نظام جمهوری اسلامی شد. انقلاب اسلامی، با پیروی از اسلام شیعی و تأکید بر حاکمیت خداوند و ولایت‌فقیه، تغییرات عمده‌ای در ساختارهای سیاسی و اجتماعی ایران به همراه داشت.

نقش مراجع تقلید و علمای شیعه: مراجع تقلید و علمای شیعه در ایران با تأکید بر اسلام شیعه و اصول ولایت‌فقیه نقش مهمی در تشکیل سیاست‌ها و تصمیمات سیاسی دارند به‌طوری‌که نهاد مذهب و به پیروی از آن عالمان مذهبی از گذشته‌های دور در ایران نقش ویژه‌ای را ایفا می‌کرد تا جایی که به اعتقاد یکی از ایران شناسان «آنچه انسجام جامعه را حفظ می‌کرد، اسلام بود» (لمبتون ،۱۳۷۹: ۱۴۰).

از آغاز قرن دهم شمسی این نقش به اسلام شیعی واگذار شد و در این راستا روحانیت محور ارتباطی بین مذهب و مردم قرار گرفتند و کار ویژه‌ای مانند تصدی موقوفات، مدارس دینی، محاکم شرعی و برخی امور دیوانی و دفتری، به این نهاد واگذار گردید (بشیریه، ۱۳۷۴: ۲۴۲). همچنین ازآنجایی‌که روحانیت تشیع، امر حکومت و دخالت در سیاست را دور از صلاحیت ذاتی خود نمی‌داند در نظام سیاسی نیز نقشی برای خود قائل است، چه آن‌که از لحاظ نظری ریشه قدرت روحانیت شیعه را باید در اندیشه امامت و غیبت امام عصر (عج) و نیابت عامه علما در دوران غیبت جستجو کرد (ازغندی، ۱۳۷۹: ۱۳۰).

شواهد تجربی فراوانی نشان می‌دهد که روحانیون شیعه در ایران، در مقایسه با دیگر علما در کشورهای اسلامی در شکل‌گیری حوادث سیاسی نقش فعال‌تری داشتند. محتوای اندیشه فقهای شیعه بر اساس ادله فقهی آن‌ها شکل می‌گیرد از این رو آنان در نحوه تعامل با حکومت رفتارهای متفاوتی ارائه می‌دهند (محمدی ۱۳۸۹: ۷۸).

همچنین نقش علما شیعه و مراجع تقلید (عالم دینی) بالأخص امام خمینی (ره) را می‌توان در کلام آیت‌الله خامنه‌ای رهبر معظم انقلاب اسلامی نیز مشاهده نمود، به‌طوری‌که ایشان می‌فرمایند: «وقتی‌که امام بزرگوار ما در سال ۱۳۴۱ نهضت را شروع فرمود، آن کسانی که به ندای او پاسخ گفتند، از هزار نفر، یک نفر نمی‌شناخت این مرد کیست. خیلی‌ها اسم ایشان را هم درست نمی‌توانستند تلفظ کنند، اما اجابت کردند؛ می‌دانستند عالِم بزرگی است که برای حفظ اسلام در قم سینه سپر کرده و ایستاده است. جاذبه این بود: عالِم دین. بعد که مردم با ایشان آشنا شدند و ایشان را شناختند، آن وقت آن پیوند عاشقانه‌ی بی‌نظیر پدید آمد که در بین علمای ما چنین چیزی نبود و به این آسانی‌ها هم نخواهد بود. این، آن ذخیره‌ی معنوی است. هر عالمی از علمای بزرگ که آمد، چیزی بر آن ذخیره افزود. میرزای شیرازی و شیخ انصاری و آخوند خراسانی و آشیخ عبدالله مازندرانی و آسیّد محمّد کاظم یزدی و آشیخ میرزا محمّد حسن آشتیانی و مرحوم مدرّس و مرحوم آیت‌الله کاشانی و مرحوم آیت‌الله بروجردی و دیگران، برگی بر این دفتر افزودند و این کتاب مفصل و مطوّلِ پُر از فضایل دین و افتخارات علمای دین پدید آمد؛ این شوخی نیست. این، زمینه‌ی پیروزی این نهضت بود؛ و این متعلق به گذشته است». (سخنان مقام معظم رهبری ۱۳۷۰/۱۰/۱۱) فلذا با توجه به نقش پررنگ علماء شیعی در فراگیر شدن تفکر اسلام سیاسی در ایران می‌توان نقش آرا و فتاوای مراجع تقلید در مشروعیت‌بخشی به حکومت، هدایت و رهبری جنبش‌های اجتماعی و سیاسی، بسیج مردمی، ارائه چارچوب فکری برای نظام سیاسی در قوانین و سیاست‌های کشور مشاهده نمود و تأثیر بسزایی داشته و اعتبار بالقوه‌ای در بین جامعه شیعی دارند.

روابط اسلام و دولت: هدف بالذات انبیاء، هدایت و معرفت الهی است، اما تحقق این هدف در جامعه بشری مستلزم اتخاذ اهداف بالعرض دیگری مانند تأسیس حکومت و اصلاح نظام معیشتی است. (قراملکی، ۱۳۷۶ : ۱۲۱). پرداختن به اصلاح معیشت دنیوی وظیفه پیامبران است اما وظیفه‌ای بالعرض. بنابراین نباید گمان کرد که بالعرض بودن به معنای فرعی بودن و نفی آن از وظیفه انبیاست و بلکه به معنای این است که پرداختن به اصلاح دنیا و ظلم‌ستیزی در امتداد رسالت است اما

[Downloaded from ndea10.khu.ac.ir on 2026-11-07]
[DOI: 10.61882/jgs.25.79.22]

به قصد ثانوی (مطهری،۱۳۶۸: ۱۷۹). اگر دین چیزی است که در قرآن آمده شامل مسائل اجتماعی و سیاسی می‌شود و راجع به قوانین مدنی قوانین جزایی قوانین بین‌المللی و راجع به عبادات و اخلاق فردی سخن گفته است و برای زندگی خانوادگی، ازدواج، تربیت فرزند و برای معاملات و تجارت دستورالعمل دارد، پس چه چیزی از قلمرو دین اسلام خارج می‌ماند؟... اگر اسلام دینی است که در قرآن معرفی شده، چطور برخی می‌گویند اسلام ربطی به زندگی اجتماعی مردم ندارد. اگر مسائل ازدواج و طلاق جزء دین نیست اگر مسائل تجارت، رهن، بیع و ربا مربوط به دین نیست اگر مسئله ولایت و اطاعت از اولی الامر جزء دین نیست، پس چه از دین می‌ماند و شما از کدام دین صحبت می‌کنید؟ (مصباح یزدی ،۱۳۷۸ :ص۵۷) از نظر امام خمینی(ره) به‌عنوان مهم‌ترین نظریه‌پرداز اسلام سیاسی شیعی، اسلام در مورد «نحوه هدایت جامعه» به سیاست نظر دارد و هدایت جامعه در مسیر تحقق عدالت، هدف اصلی دین است. بنابراین، دین و سیاست صحیح، هم هدف هستند و هم عین یکدیگرند (فوزی، ۱۳۸۸ : ۷۱).

با توجه به پررنگ بودن نقش دین در سیاست، اسلام سیاسی در ایران تلاش می‌کند تا اصول دینی را به‌عنوان مبنای اصلی در تدوین سیاست‌ها و تصمیمات دولتی قرار دهد. اداره کشور بر اساس اصول اسلامی و ولایت‌فقیه به عمل می‌آید و تلاش می‌کند تا با تحقق اهداف دینی، عدالت اجتماعی و توسعه اقتصادی را در کشور برآورده سازد.

روند تعاملات سیاسی و دینی: در ایران، ارتباط نزدیکی بین عناصر سیاسی و دینی برقرار است. این تعاملات در حوزه‌های مختلفی مانند قوانین، سیاست‌ها، فرهنگ و آموزش تأثیرگذار است. عناصر دینی در ایران تلاش می‌کنند تا به‌عنوان نیروهای سیاسی فعال باشند و تحت عنوان اسلام سیاسی، مسائل سیاسی را بر اساس اصول دینی بررسی و تعیین کنند. امام خمینی (ره) در این خصوص می‌فرماید: «سیاست این است که جامعه را هدایت کند و راه ببرد، تمام مصالح جامعه را در نظر بگیرد و تمام ابعاد انسان و جامعه را در نظر بگیرد و این‌ها را هدایت کند به‌طرف آن چیزی که صلاحشان هست، صلاح ملت هست، صلاح افراد هست و این مختص به انبیا است، دیگران این سیاست را نمی‌توانند اداره کنند، این مختص به انبیا و اولیا و به‌تبع آن‌ها به علمای بیدار اسلام است» (صحیفه امام ؛ ج ۱۳، ص ۴۳۲) ؛ «دیانت همان سیاستی است که مردم را از اینجا حرکت می‌دهد و تمام چیزهایی که به صلاح امت است و به صلاح مردم است، آن‌ها را از آن راه می‌برد که صلاح مردم است که همان صراط مستقیم است.» (همان؛ ص ۴۳۱)

حزب‌ها و گروه‌های اسلامی: احزاب سیاسی مدرن و متعارف، طی دو قرن اخیر، هم‌زمان با آیین‌نامه‌های انتخاباتی و پارلمانی ظهور کرده و وارد عرصه سیاسی شده‌اند. اروپا نخستین جایگاه گسترش و توسعهٔ چنین احزابی به شمار می‌رود و امریکا و دیگر کشورها از اروپا الگوبرداری کرده‌اند، با این تفاوت که امریکا، فنِ اروپاییِ احزاب سیاسی را به‌طور عمیقی دگرگون کرد (موریس دورژه، ۱۳۶۹: ۴۶۵). در ایران، حزب‌ها و گروه‌های سیاسی با تمرکز بر اسلام و اصول شیعه شکل گرفته‌اند. این حزب‌ها و گروه‌ها در فضای سیاسی ایران فعالیت می‌کنند و تلاش می‌کنند تا اهداف دینی خود را از طریق فعالیت‌های سیاسی و اجتماعی دنبال کنند.

نگرش و تأثیر بر سیاست خارجی: اسلام سیاسی شیعی نقش مهمی در سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران ایفا می‌کند. این امر بر اساس چند اصل کلیدی است:

حمایت از مستضعفان: یکی از اصول اساسی اسلام سیاسی، حمایت از مستضعفان در سراسر جهان است. جمهوری اسلامی ایران این اصل را در سیاست خارجی خود از طریق حمایت از گروه‌ها و جنبش‌هایی که به‌عنوان «مقاومت» در برابر امپریالیسم و هژمونی غرب شناخته می‌شوند، مانند حزب‌الله لبنان، حوثی‌ها در یمن و حتی گروه‌های اهل سنت فلسطینی، به کار می‌برد.

صدور انقلاب: صدور انقلاب در تفکر اسلام سیاسی شیعی به معنای گسترش پیام و ارزش‌های انقلاب اسلامی ایران به سایر کشورهای جهان و الهام‌بخشی به آن‌ها برای انجام انقلاب‌های خود علیه رژیم‌های غیر اسلامی است. این مفهوم بر پایه این باور است که انقلاب اسلامی ایران الگویی کامل و جامع برای حکومت اسلامی ارائه می‌دهد که می‌تواند در سایر جوامع مسلمان نیز پیاده شود.

وحدت امت اسلامی: جمهوری اسلامی ایران خواهان وحدت امت اسلامی بر اساس اصول اسلام سیاسی است. این امر منجر به تلاش‌های ایران برای ایجاد اتحادیه‌ها و ائتلاف‌هایی با سایر کشورهای مسلمان شده است، مانند سازمان همکاری

[Downloaded from ndea10.khu.ac.ir on 2026-11-07]
[DOI: 10.61882/jgs.25.79.22]

اسلامی. امام خمینی (ره) همواره بر تقویت روابط برادرانه با جهان اسلام تأکید داشته و معتقد بودند: «ما برای دفاع از اسلام و استقلال ممالک اسلامی در هر حال مهیا هستیم. برنامه ما که برنامه اسلام است، وحدت کلمه مسلمین است؛ اتحاد ممالک اسلامی است؛ برادری با جمیع فرق مسلمین است در تمام نقاط عالم؛ هم پیمانی با تمام دُوَل اسلامی است در سراسر جهان؛ مقابل صهیونیست، مقابل اسرائیل، مقابل دول استعمارطلب» (امام خمینی، ۱۳۸۵، ج:۱ ۳۳۶).

ضدیت با امپریالیسم و هژمونی غرب: جمهوری اسلامی ایران، امپریالیسم و هژمونی غرب را تهدیدی برای اسلام و مسلمانان می‌داند. این امر منجر به رویارویی ایران با ایالات متحده و متحدانش در منطقه شده است. با توجه همه موارد بیان شده، اسلام سیاسی شیعی در ایران نگرشی انتقادی نسبت به قدرت‌های خارجی و تأثیر آن‌ها در منطقه دارد. این نگرش بر مبنای تمایل به حفظ استقلال و تأکید بر ارزش‌های اسلامی تشکیل شده است.

تأثیر بر فرهنگ و زندگی اجتماعی: روندهای اسلام سیاسی شیعی در ایران تأثیر بسزایی بر فرهنگ و زندگی اجتماعی مردم این کشور داشته‌اند. اسلام سیاسی به‌عنوان یک مبنای اصلی در تدوین قوانین و سیاست‌های اجتماعی و فرهنگی مؤثر بوده و موجب تغییراتی در زندگی روزمره مردم شده است.

برخی از مهم‌ترین تأثیرات اسلام سیاسی شیعی بر فرهنگ و زندگی اجتماعی در ایران عبارت‌اند از:

ترویج ارزش‌های عدالت‌خواهی، برابری و ظلم‌ستیزی: آموزه‌های شیعه، همواره بر عدالت و برابری تأکید داشته و ظلم را ناپسند می‌دانند. این امر در طول تاریخ، منجر به شکل‌گیری جنبش‌های عدالت‌خواهانه و مبارزات ضدظلم در ایران شده است. انقلاب اسلامی ایران نیز که در سال ۱۳۵۷ شمسی ۱۹۷۹ میلادی به وقوع پیوست تا حد زیادی متأثر از آموزه‌های عدالت‌خواهانه شیعه بود.

تقویت هویت جمعی: مذهب شیعه، نقش مهمی در شکل‌گیری هویت جمعی ایرانیان ایفا کرده است. مراسم و مناسبت‌های مذهبی شیعی، مانند عزاداری محرم و صفر، به‌عنوان نمادهای هویت شیعی، در فرهنگ ایرانی جایگاه ویژه‌ای دارند.

تأسیس نهادهای مذهبی: در طول تاریخ، نهادهای مذهبی شیعی، مانند حوزه‌های علمیه و مساجد، در ایران نقش‌های مهمی ایفا کرده‌اند. این نهادها، علاوه بر وظایف مذهبی، به مراکز آموزشی، فرهنگی و اجتماعی نیز تبدیل شده‌اند.

تأثیر بر قوانین و احکام: در جمهوری اسلامی ایران که بر پایه مذهب شیعه استوار است، قوانین و احکام بر اساس شریعت اسلام وضع می‌شوند. این امر بر زمینه‌های مختلف زندگی مردم از جمله خانواده، ازدواج، میراث و مسائل دیگر تأثیر می‌گذارد.

به‌طورکلی، روندهای اسلام سیاسی شیعی در ایران با تأکید بر اسلام شیعه و اصول ولایت‌فقیه، تأثیر قابل‌توجهی بر روند توسعه سیاسی، اجتماعی و فرهنگی این کشور داشته و این روندها در تشکیل سیاست‌ها، تصمیمات دولتی و ساختارهای اجتماعی ایران نقش بسزایی دارد و همچنین تأثیراتی در زندگی روزمره مردم ایران داشته‌اند، با توجه به موارد بیان شده همچنین، برخی از تناقضات بین آموزه‌های اسلام سیاسی شیعی و ارزش‌های مدرنیته مانند دموکراسی و حقوق بشر از جمله چالش‌هایی است که برای نظام جمهوری اسلامی ایجاد کرده است اما با همه این اوصاف امام خمینی (ره) در مورد مواجه با تمدن غرب می‌فرماید: «ما تمدن غرب را قبول داریم، لکن مفاسدش را نمی‌پذیریم» (امام خمینی، ۱۳۸۵ ج :۵ ۱۲۹).

با توجه به روندهای بیان شده از اسلام سیاسی شیعی در جغرافیای ایران و همچنین تحولات داخلی، خارجی و با توجه به چالش‌های پیش روی نظام جمهوری اسلامی که به موضوعی موردبحث و جدل تبدیل شده است، می‌توان بیان کرد که جمهوری اسلامی ایران ضمن توجه به پنج پیشران «توسعه نفوذ ایران در منطقه غرب آسیا»، «رشد و توسعه اسلام سیاسی در جهان اسلام»، «کارآمدی نظام»، «مسئله فلسطین و اسرائیل» و «قدرت جبهه مقاومت در منطقه و پیروزی متحدان ایران» (یوسف خان محمدی ۱۴۰۰، ۱)؛ با چهار سناریوی احتمالی، سناریوی تداوم، سناریوی اصلاحات، سناریوی رادیکالیسم، سناریوی سکولاریسم برای آینده پیش روی اسلام سیاسی شیعی در ایران روبه‌رو خواهد بود که هرکدام از آن‌ها دارای چالش‌ها و فرصت‌هایی می‌باشند.

سناریوی تداوم: در این سناریو، نظام جمهوری اسلامی با اتکا به قدرت نهادهای انقلابی و حمایت بخش‌های سنتی جامعه، به حاکمیت خود بر پایه اسلام سیاسی شیعی ادامه می‌دهد و وضعیت فعلی تا حد زیادی بدون تغییر باقی می‌ماند. جمهوری اسلامی ایران همچنان به‌عنوان قدرت مسلط در حوزه اسلام سیاسی شیعی باقی خواهد ماند، چرا که با در پیش

[Downloaded from ndea10.khu.ac.ir on 2026-11-07]

[DOI: 10.61882/jgs.25.79.22]

گرفتن سیاست همسایگی در حوزه اقتصاد و تقویت جبهه مقاومت با همراه نمودن گروه‌های مختلف شیعی و حتی اهل سنت برای نگاه و گسترش تفکر تمدن بزرگ اسلامی تلاش می‌نماید.

سناریوی اصلاحات: در این سناریو، نظام جمهوری اسلامی در واکنش به چالش‌های داخلی و خارجی، اصلاحاتی تدریجی را در چارچوب اسلام سیاسی شیعی اعمال می‌کند، اصلاحاتی را که در نظام سیاسی خود اعمال کرده و با انجام این تغییرات در نوع گفتمان سیاسی با افزایش قدرت گرایش‌های معتدل‌تر به دنبال کاهش تنش‌ها و افزایش ثبات در ایران می‌باشد.

سناریوی رادیکالیسم: در این سناریو، نارضایتی از وضع موجود منجر به ظهور جنبش‌های اسلام‌گرای افراطی می‌شود، گروه‌های رادیکال شیعی قدرت بیشتری پیدا می‌کنند و جمهوری اسلامی ایران با چالش‌های جدی مواجه می‌شود. این امر می‌تواند منجر به ناآرامی‌های اجتماعی و سیاسی گسترده شود.

سناریوی سکولاریسم: در این سناریو، به‌تدریج شاهد تضعیف نفوذ اسلام سیاسی در جامعه ایران خواهیم بود، اسلام سیاسی شیعی در ایران رو به افول می‌رود و سکولاریسم جایگزین آن می‌شود. این امر می‌تواند منجر به تغییرات عمیقی در جامعه و سیاست ایران شود.

با توجه به سناریوهای بیان شده و روندهای پیش روی اسلام سیاسی در جغرافیای ایران، آینده اسلام سیاسی شیعه در جغرافیای ایران به عوامل متعددی بستگی دارد، از جمله تحولات داخلی ایران، اوضاع منطقه‌ای و بین‌المللی و توانایی رهبران نظام برای انطباق با شرایط در حال تغییر که به نظر نگارنده روند اسلام سیاسی در ایران با توجه به همه مؤلفه‌ها و روندهای صورت گرفته و تحولات روی داده در فضای داخلی و خارجی، از دو حالت سناریوی تداوم و اصلاحات خارج نیست، فلذا می‌توان این دو سناریو را با توجه به برنامه و رویکردها این‌چنین بیان کرد.

برای اجرای سناریو تداوم و اصلاحات به منظور تثبیت و تقویت آینده اسلام سیاسی شیعی در جغرافیای ایران، می‌توان از برنامه‌ها و رویکردهای زیر استفاده کرد:

۱. تقویت نهادهای حکومتی: افزایش کارآمدی و شفافیت نهادهای حکومتی از طریق اصلاحات ساختاری و مدیریتی می‌تواند به تثبیت نظام کمک کند. این شامل بهبود فرآیندهای تصمیم‌گیری، افزایش شفافیت مالی و تقویت نظارت بر عملکرد نهادها می‌شود.

۲. توسعه اقتصادی و اجتماعی: اجرای برنامه‌های توسعه اقتصادی و اجتماعی که به بهبود وضعیت معیشتی مردم کمک کند، می‌تواند به افزایش مشروعیت و حمایت عمومی از نظام منجر شود. این برنامه‌ها می‌توانند شامل ایجاد فرصت‌های شغلی، بهبود زیرساخت‌ها و افزایش دسترسی به خدمات بهداشتی و آموزشی باشند.

۳. تقویت روابط منطقه‌ای و بین‌المللی: افزایش تعاملات دیپلماتیک و تقویت روابط با کشورهای همسایه و دیگر قدرت‌های جهانی می‌تواند به تثبیت موقعیت ایران در منطقه و جهان کمک کند. این شامل مذاکرات و توافقات اقتصادی، سیاسی و امنیتی می‌شود.

۴. حمایت از گروه‌های مقاومت و متحدان منطقه‌ای: ادامه حمایت از گروه‌های مقاومت و متحدان منطقه‌ای مانند حزب‌الله در لبنان و حوثی‌ها در یمن می‌تواند به تقویت نفوذ ایران در منطقه و افزایش قدرت چانه‌زنی در مذاکرات بین‌المللی کمک کند.

۵. افزایش مشارکت سیاسی: افزایش مشارکت سیاسی مردم و نخبگان از طریق اصلاحات انتخاباتی و افزایش شفافیت در فرآیندهای سیاسی می‌تواند به تقویت مشروعیت نظام و کاهش نارضایتی‌های داخلی کمک کند.

۶. ترویج فرهنگ و ارزش‌های اسلامی: ترویج فرهنگ و ارزش‌های اسلامی از طریق آموزش و رسانه‌ها می‌تواند به تقویت هویت دینی و ملی و افزایش همبستگی اجتماعی کمک کند.

نتیجه‌گیری

با توجه به پیچیدگی و چندوجهی بودن موضوع اسلام سیاسی شیعی در جغرافیای سیاسی ایران، ارائه یک نتیجه‌گیری قطعی و جامع بسیار دشوار است. با این حال، بر اساس یافته‌های پژوهش انجام شده و با توجه به سناریوهای تداوم و اصلاحات که

[Downloaded from ndea10.khu.ac.ir on 2026-11-07]

[DOI: 10.61882/jgs.25.79.22]

از محتمل‌ترین سناریوهای پیشروی افق آینده اسلام سیاسی شیعی در جغرافیای ایران است می‌توان به برخی نتایج زیر دست یافت:

۱. تداوم تأثیرگذاری اسلام سیاسی: علی‌رغم چالش‌ها و تحولات مختلف، اسلام سیاسی همچنان به‌عنوان یکی از نیروهای اصلی شکل‌دهنده سیاست و جامعه ایران باقی خواهد ماند. این امر به دلیل ریشه‌های عمیق این ایدئولوژی در تاریخ و فرهنگ ایران و همچنین حمایت گسترده از آن در میان بخش قابل‌توجهی از جامعه است.

۲. اهمیت عامل کارآمدی: موفقیت یا شکست اسلام سیاسی در آینده به‌طور قابل‌توجهی به کارآمدی نظام در حل مشکلات اقتصادی، اجتماعی و سیاسی بستگی دارد. افزایش سطح زندگی، ایجاد فرصت‌های برابر و مبارزه با فساد از جمله عواملی هستند که می‌توانند به مشروعیت نظام کمک کنند.

۳. توجه به تحولات منطقه‌ای و جهانی: تحولات منطقه‌ای و جهانی بر آینده اسلام سیاسی در ایران بی‌تأثیر نخواهند بود. رقابت‌های قدرت‌های بزرگ، تحولات در کشورهای همسایه و ظهور گروه‌های جدید سیاسی و اجتماعی از جمله عواملی هستند که می‌توانند بر این روند تأثیرگذار باشند.

۴. ضرورت اصلاحات: برای تضمین بقای نظام، اصلاحات ساختاری و سیاسی ضروری است. این اصلاحات باید با حفظ اصول اصلی نظام صورت گیرد و به نیازهای نسل جوان و تحولات جامعه پاسخ دهد (نسل جدید با دیدگاه‌ها و مطالبات متفاوت، نقش مهمی در شکل‌دهی آینده اسلام سیاسی ایفا خواهد کرد. تعامل بین نسل قدیم و جدید و نحوه تطبیق اسلام سیاسی با نیازهای نسل جوان، از عوامل کلیدی در تعیین آینده خواهد بود.)

۵. اهمیت گفتمان‌سازی: یکی از مهم‌ترین چالش‌های پیش روی اسلام سیاسی، حفظ و تقویت گفتمان خود در برابر چالش‌های داخلی و خارجی است. ایجاد گفتمانی جذاب و پاسخگو به نیازهای جامعه می‌تواند به تقویت مشروعیت نظام کمک کند، این گفتمان شامل تبیین و ترویج مفاهیمی مانند عدالت، برابری و حقوق بشر از دیدگاه اسلام شیعی است، در همین راستا رسانه‌ها از طریق برنامه‌های تلویزیونی، مقالات و شبکه‌های اجتماعی و آموزش‌وپرورش، با گنجاندن مفاهیم و ارزش‌های اسلامی در برنامه‌های درسی مدارس و دانشگاه‌ها، می‌توان به تقویت این گفتمان بپردازند.

۶. نقش نهادهای مذهبی: نهادهای مذهبی همچنان نقش مهمی در شکل‌دهی افکار عمومی و حمایت از نظام ایفا خواهند کرد. تقویت این نهادها و افزایش مشارکت آن‌ها در تصمیم‌گیری‌های کلان می‌تواند به تقویت مشروعیت نظام کمک کند.

۷. اهمیت تعامل با سایر جریان‌ها: تعامل با سایر جریان‌های سیاسی و اجتماعی و ایجاد فضای گفتگو و تبادل‌نظر می‌تواند به کاهش تنش‌ها و افزایش همبستگی ملی کمک کند (ایجاد فضای گفتگو و تعامل با سایر گروه‌های اجتماعی و سیاسی می‌تواند به این جریان کمک شایانی کند).

[Downloaded from ndea10.khu.ac.ir on 2026-11-07]

[DOI: 10.61882/jgs.25.79.22]

منابع

ازغندی، علیرضا (۱۳۷۹). *تاریخ تحولات سیاسی و اجتماعی ایران*. تهران، سمت.

اسپوزیتو. ج. اُل (۱۳۸۲). *انقلاب اسلامی و بازتاب جهانی آن*. (محسن مدیر شانه چی مترجم) تهران باز.

اسپوزیتو. ج.اُل (۱۳۹۶). *آینده اسلام*. مهدی امینی، مترجم، تهران، ثالث.

امام خمینی (ره)،۱۳۸۵. *صحیفه امام*. تهران، مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی (ره).

بشیریه، حسین (۱۳۷۴). *جامعه‌شناسی سیاسی*. تهران، نشر نی.

پاشاپور، حمید (۱۳۸۲). *نهضت اسلامی، بازیگران جدید نظام بین‌الملل*. تهران، مطالعات اندیشه‌سازان نور.

حاجتی، میراحمدرضا. *عصر امام خمینی (ره)*. قم. بوستان کتاب، ۱۳۸۱.

حاجی یوسفی، امیرمحمد و سلطانی نژاد، احمد،۱۳۸۶. *سازمان سیاسی در عراق جدید*. تهران، انتشارات وزارت امور خارجه.

حسینی زاده، محمدعلی. *اسلام سیاسی در ایران*. دانشگاه مفید ۱۳۹۵.

خان محمدی، یوسف (۱۴۰۰). *آینده اسلام سیاسی شیعی در ایران*. فصلنامه راهبرد شماره ۱.

خراسانی، رضا، (بهار ۱۳۸۹). *مواجهه غرب و اسلام سیاسی در دوره معاصر، چیستی و چرایی آن*. فصلنامه علوم سیاسی دانشگاه باقرالعلوم (ع)، شماره ۴۹.

سیمبر، رضا. *اسلام‌گرایی در نظام بین‌الملل*. تهران، دانشگاه امام صادق (ع)۱۳۸۹.

فرامرز قراملکی، احد (۱۳۷۶). *مبانی جهت‌گیری دعوت انبیا*. تهران، پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی.

فوزی، یحیی (۱۳۸۸). *اندیشه سیاسی امام خمینی (ره)*. قم، نشر معارف.

کمالی اردکانی، علی‌اکبر (۱۳۸۶). *انقلاب اسلامی و تعالی گفتمان سیاسی شیعه*. دوفصلنامه دانش سیاسی، شماره ۵

لمبتون، آن. کی. اس (۱۳۷۹). *نظریه دولت در ایران*. ترجمه، چنگیز پهلوان، تهران، نشر گیو، چاپ دوم.

محمدی، نعیما (۱۳۸۹). *بررسی نوع و نحوه مداخلات روحانیت در سیاست*. فصلنامه علوم سیاسی، سال ۱۳، شماره ۵۱.

مرتضی، مطهری. *مجموعه آثار*.(ج ۷)، ص ۱۷۹.

مصباح یزدی، محمدتقی (۱۳۷۸). *نظریه سیاسی اسلام*. قم: موسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی (ره)

مصباح یزدی، محمدتقی. *پرسش‌ها و پاسخ‌ها*. قم. مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی (ره)،۱۳۸۰، ج ۱.

مقام معظم رهبری (۱۳۷۰). *سخنان رهبر معظم انقلاب در دیدار جمعی از روحانیون استان بوشهر*. ۱۱ دی ماه.

مک لین، ایان. *فرهنگ علوم سیاسی آکسفورد*. مترجم، دکتر حمید احمدی، تهران، نشر میزان، ۱۳۸۱.

منصوری، خلیل (۱۳۹۶). *گفتمان انقلاب اسلامی*. اصول و ویژگی‌ها. روزنامه کیهان

موریس دورژه. *جامعه‌شناسی سیاسی*. ترجمه دکتر ابوالفضل قاضی، (تهران، دانشگاه تهران، ۱۳۶۹)، ص ۴۶۵.

نصر، سیدحسین (۱۳۷۴). *جوانان مسلمان و دنیای متجدد*. (م. اسعدی، مترجم) تهران، طرح نو.

[Downloaded from ndea10.khu.ac.ir on 2026-11-07]

[DOI: 10.61882/jgs.25.79.22]